

PRIKAZI I OSVRTI

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu historiju

Broj 53
Godina XXVII
Maj, 2022.
[str. 353-358]

© Monos 2022

Kemal Bašić, Zvornički sandžak u XVII stoljeću

Univerzitet u Sarajevu – Institut za historiju, Sarajevo 2021, 418. str.

Knjiga pod nazivom *Zvornički sandžak u XVII stoljeću*, autora dr. Kemala Bašića, analogno predmetu istraživanja, sadržaju i metodološkom pristupu, predstavlja izuzetno vrijedno naučno djelo koje je popunilo jednu maglovitu istraživačku dionicu u povijesti Bosne i Hercegovine, posebno u njenom novovjekovnom, odnosno osmanskome periodu. Sadržaj i naslov knjige predstavljaju dopunjenu i prerađenu doktorsku disertaciju, koju je kandidat uspješno odbranio na Filozofskom fakultetu Univerziteta u Sarajevu 19. aprila 2018. godine pred komisijom u sastavu: prof. dr. Enes Pelidija, mentor, prof. dr. Edin Radušić, član i prof. dr. Husnija Kamberović, član.

Primarni cilj spomenute doktorske disertacije bio je da se istraži stanje, uloga i značaj Zvorničkog sandžaka u XVII stoljeću s namjerom da se ponude nova saznanja i meritorni odgovori na otvorena i historijski neistražena pitanja. Zvornički sandžak, kao jedna od vojno-administrativnih jedinica moćnog Osmanskog carstva, posljedično se suočavao sa svim promjenama i procesima u okviru navedene Carevine, te prolazio kroz značajnu društveno-političku tranziciju u XVII stoljeću, od početnih vojnih i ekonomskih uspjeha i uspona, do vojnih poraza, ekonomskih kriza i demografskih migracija, naročito u posljednjim decenijama navedenog stoljeća. Zahvaljujući neobjavljenim osmanskim popisnim defterima, te drugim arhivskim izvorima iz arhiva Republike Turske i Bosne i Hercegovine, kao i prevedenim i objavljenim izvorima, autor je uspio na autentičan i argumentiran način razložiti jedan veoma važan period iz prošlosti Podrinja, odnosno sjeveroistočne Bosne i sjeverozapadne Srbije.

Radi što boljeg razumijevanja sadržaja i poruke knjige, najprije ćemo razmotriti njenu strukturalnu koncepciju. Knjiga je napisana na 418 stranica teksta, segmentiranog u više tematski koherentnih cjelina: *Predgovor / Uvod / 1. Opće prilike u Osmanskom carstvu sa posebnim osvrtom na Bosanski ejalet u XVII stoljeću / 2. Administrativno-upravna podjela Zvorničkog sandžaka / 3. Vojno ustrojstvo Zvorničkog sandžaka / 4. Stanovništvo / 5. Zvornički sandžak u Kandijskom i Bečkom ratu / 6. Privredni odnosi / 7. Značaj vakufa na teritoriji Zvorničkog sandžaka / 8. Kulturne prilike / Zaključak / Summary / Izvori*

i literatura / Indeks ličnih imena / Indeks geografskih pojmova / Biografija autora. Svako poglavlje raščlanjeno je na više tematski srodnih podnaslova, ukupno ih je 101, što knjigu čini sadržajno preglednijom i razumljivijom.

Predgovor, kojim se otvara ova monografska studija, na svega pet stranica teksta, nudi čitaocu veoma pregledan, jasan i stručan uvid u sadržaj i naučnu valorizaciju navedenog djela. Predgovor je potpisao dr. Sedad Bešlija, glavni i odgovorni urednik knjige, direktor Instituta i radni kolega historičara i osmaniste dr. Bašića. Uz nesporno inspirativnu i standardno akademski napisanu prigodnu riječ, iz *Predgovora* se iščitava i emotivna bliskost i znanstveni respekt kolektiva Instituta prema autoru knjige, što se može zaključiti iz jednog izdvojenog navoda u kome se kaže da se Institut “želi i na ovaj način odužiti rahmetli dr. Kemalu Bašiću za sav trud koji je uložio i trag koji je ostavio u gotovo cjeloživotnom proučavanju historije Bosne i Hercegovine”. (str.15)

U *Uvodu* knjige, kako to naučna metodologija i nalaže, autor navodi sve relevantne faktore sa kojima se susretao u procesu izrade doktorske disertacije. Da se autor suočavao s ozbiljnim poteškoćama u potrazi za izvorima i literaturom, te uobličavanjem sadržaja zadate studije vidi se i po navodu u kome kaže: “Koliko je poznato, ne postoji ni jedan rad, čak ni manjeg obima, koji se isključivo bavi istraživanjem Zvorničkog sandžaka u ovom stoljeću.” (str. 17) Autor najprije ističe da je u pisanju ovoga rada primarno koristio dokumente iz Osmanskog arhiva u Istanbulu (*Osmanlı Arşivi*), što ovaj rad čini iznimno vrijednim, a autora svrstava u rang prominentnih bosanskohercegovačkih osmanista. Manirom veoma korektnog i savjesnog historičara, autor u *Uvodu* akribično navodi sve autore i radove na koje se naslanjao tokom izrade svoje disertacije.

U prvom poglavlju pod naslovom *Opće prilike u Osmanskom carstvu, sa posebnim*

osvrtnom na Bosanski ejalet u XVII stoljeću autor najprije govori o prilikama u Osmanskom carstvu u XVII stoljeću, zatim Bosanskom ejaletu i Zvorničkom sandžaku. Autor podsjeća da je Zvornički sandžak, formiran odvajanjem zapadnih dijelova Smederevskog sandžaka u srednjem i donjem Podrinju i sjeveroistočnih dijelova Bosanskog sandžaka. Administrativno, najprije je bio u sastavu Rumelijskog (1480-1541), zatim Budimskog (1541-1580), pa tek onda Bosanskog ejaleta (1580-1833). Teritorijalno, prostirao se s obje strane rijeke Drine, do rijeke Save na sjeveru. Jedna od zanimljivih karakteristika ovog sandžaka jeste njegova prostorna situiranost koja je prije njegovog osnivanja pripadala trima srednjovjekovnim državama: Kraljevini Bosni, Kraljevini Ugarskoj i Despotovini Srbiji. “Jedan od razloga njegovog osnivanja je povezivanje područja i premoštavanje razlika,” – ističe autor. (str. 342) Vrijedi spomenuti da u ovom poglavlju jedan od podnaslova nosi naslov *Pobune muslimanskog stanovništva*. Navedene pobune bile su posljedičan odraz nepodnošljivog stanja u vremenu teške ekonomske krize na prostoru Bosanskog ejaleta, uzrokovane prvenstveno korumpiranošću činovnika osmanske vlasti, koji su nametali visoke dadžbine izmorenom stanovništvu, često bez osnova i zakonske norme.

Drugo poglavlje je naslovljeno kao *Administrativno-upravna podjela Zvorničkog sandžaka*. Kako po obimu (str. 63-164), tako i po sadržaju, navedeno poglavlje može se s pravom svrstati u stožernu vertikalnu ovoga rada. Zvornički sandžak je u XVII stoljeću obuhvatao 33 nahije i 9 kadiluka koji su se prostirali s obje strane rijeke Drine. Iz praktičnih razloga, poglavlje je podijeljeno u dva dijela: *Nahije* i *Sudsko-upravna podjela – Kadiluci*. Demografske i privredne prilike u skoro svim nahijama, uz narativni dio, popraćene su i tabelarnim prikazom. (*Sela / Domovi muslimana / Domovi nemuslimana / Baštine muslimana / Baštine nemuslimana*)

/ *Mezre*) Dakle, pored načelne administrativne podjele na nahije i kadiluke, u ovom poglavlju su prilično detaljno analizirane i demografske i privredne prilike na području Zvorničkog sandžaka. Interesantno je spomenuti da su "i nahije i kadiluci imali živu korespondenciju kako sa sjedištem Ejaleta tako i sa Istanbulom kao sjedištem Osmanske carevine, što možemo vidjeti na osnovu originalnih dokumenata." (str. 342)

U trećem poglavlju pod nazivom *Vojno ustrojstvo Zvorničkog sandžaka* s naglašeno rafiniranom analitičnošću tretirani su položaj i uloga tri avangardna roda osmanske osvajačko-odbrambene vojne strukture: sandžakbezi, spahije i gradske posade. Posebnu vrijednost ovome poglavlju daju podaci o sandžakbezima Zvorničkog sandžaka, kako o njihovom broju, imenima, tako i zaslugama i hajratima koje su učinili u vrijeme obavljanja svoje vojno-administrativne službe. Autor u svome radu navodi 14 zvorničkih sandžakbegova, s tim što su neki od njih u više navrata obavljali tu dužnost. Među zvorničkim sandžakbezima, autor najprije ističe mjesto i ulogu Bali-bega kao prvog spomenutog zvorničkog sandžakbega, 1491. godine. (str. 168) Karakteristična je uloga spahija Zvorničkog sandžaka koji su često ratovali za druge mimo svoje vojno-administrativne jedinice. Često su, prema ukazanoj potrebi, bili na usluzi drugim, bližim ili daljim sandžacima, naravno u vojnim pitanjima. Jedna od karakteristika Zvorničkog sandžaka je i veliki broj aktivnih tvrđava kao što su: Zvornik, Kušlat, Srebrenica, Perin, Srebrenik, Teočak, Soko, Šabac, Nočaj (kod Sremske Mitrovice), Novi (na Savi kod Bijeljine) i drugi, a koje su za tadašnje prilike imale veoma važnu vojno-stratešku ulogu.

U četvrtom poglavlju pod nazivom *Stanovništvo*, s više usklađenih podnaslova, saznajemo o migracionim kretanjima, konfesionalnoj strukturi stanovništva unutar novonastalog demografskog trougla: muslimana, pravoslavaca i katolika i dijalektici

interkonfesionalnih odnosa. Sve su konfesionalne zajednice imale svoje autentično hijerarhijsko ustrojstvo, svoje (po)glavare i svoje vjerske objekte. Među pripadnicima konfesionalnih zajednica ponekad je dolazilo i do nesporazuma "što se može vidjeti na primjeru odnosa između katoličke i pravoslavne zajednice". (str. 343) Uz hamzevije i Hamza-dedu Orlovića, kao neprijepornog sufijskog prvaka (*šejha*) i "heretičkog" Hamzu Balića, (str. 208) u studiji su navedeni i mitropoliti zvorničke patrijaršije, ali i samostani, kako oni pravoslavne konfesionalnosti (Paprača, Tamna/Tavna i Lomnica), tako i katoličke (u Srebrenici, Gradovrhu, Donjoj Tuzli, Modriči i sl.). Bez obzira na konfesionalne razlike, sve tri su zajednice dijelile istu sudbinu kada su u pitanju ekonomske krize i migracioni procesi, posebno u posljednjim decenijama XVII stoljeća.

O društveno-političkim procesima na prostoru Zvorničkog sandžaka u *Kandijskom i Bečkom ratu* govori se u petom poglavlju ove knjige. Za razliku od Kandijskog rata (1645-1669), gdje stanovništvo Zvorničkog sandžaka nije bilo neposredno izloženo vojnom djelovanju, Bečki rat (1683-1699) je imao direktnog utjecaja na stanovništvo sve tri konfesije, pa i na sam grad Zvornik, kao sjedište zvorničkog sandžakbega. Gubitkom Budima (1686) i cjelokupne Slavonije, Osmanlije su izgubile vojnu i administrativnu kontrolu na strateški veoma važnim prekosavskim prostorima koja se direktno odražavala na sveukupno stanje u Zvorničkom sandžaku. Posebno teško stanje za stanovnike Zvorničkog sandžaka nastalo je padom Beograda, Šapca i Zvornika (1688) u ruke Habsburške monarhije.

Privredni odnosi naziv je šestog poglavlja u strukturalnom šematizmu ove knjige. U navedenom poglavlju rasvijetljene su prilike u tuzlanskim solanama, rudarstvu, trgovini i zanatstvu. Značajni su podaci koji instruktivno govore o rudniku i kovnici srebrnog novca u Srebrenici. Zahvaljujući mnogobro-

jnim rudnicima, s obje strane rijeke Drine, svrstavajući tu i tuzlanske solane, rudarstvo kao privredna grana bilo je prilično razvijeno još u predosmansko doba. Osmanlije su samo nastavile tradiciju zatečenog rudarskog zanatstva. Izneseni podaci u ovom poglavlju pružaju nam dragocjena saznanja i o trgovini, s posebnim osvrtom na tuzlanske trgovce i Dubrovčane koji su iz svoje beogradske kolonije dolazili u Tuzlu. (str. 285) Ono o čemu se manje zna, a što je imalo izuzetnu ekonomsku i vojnu pragmatičnost, jeste razvijeno lađarsko zanatstvo na prostoru Zvorničkog sandžaka. Tako se u historijskim izvorima među najpoznatijim brodogradilištima spominju Zvornik i Novi na Savi. Zanimljivo je da se drvena građa Drinom transportovala od Srebrenice i Zvornika za izgradnju lađa čak do Budima. Najpoznatije lahke lađe toga doba bile su «šajke». Biti veslar «šajke» u to doba bilo je prestižno zanimanje.

Sedmo poglavlje naslovljeno kao *Značaj vakufa na teritoriji Zvorničkog sandžaka*, govori o kompleksnoj ulozi vakufa, posebno o značaju vakufa za urbani razvoj naselja. Posredstvom vakufa došlo je do nastanka prvih mahala, sakralnih, prosvjetnih, karitativnih i utilitarnih objekata. U ovoj studiji predstavljen je pregled najznačajnijih vakufa Zvorničkog sandžaka u XVII stoljeću. Među vakufima, prema (ob)razloženim navodima autora studije, posebno mjesto zauzima Turali-beg kao najznačajnija ličnost za urbani razvoj Tuzle. Autor, također, s velikim pijetetom govori i o Musa-paši, budimskom namjesniku koji je svojim zadužbinama udario temelje današnjoj Novoj Kasabi. Pored ostalih, autor je veliku pažnju posvetio Bahši-begu, koji je svojim vakufima značajno doprinio urbanom razvoju Zvornika i njegove bliže okoline, zatim Osman-efendijinom vakufu u Modriči te Behram-begovom vakufu u Donjoj Tuzli, koji je osnivanjem medrese u Zvorničkom sandžaku, utemel-

jio kuću čije svjetlo i danas obasjava Tuzlu i njenu okolinu.

U osmom poglavlju pod naslovom *Kulturne prilike* posebna pažnja usmjerena je ka istaknutim ličnostima koje su dale izuzetan doprinos kulturnom razvoju Zvorničkog sandžaka XVII stoljeća. Među najznamenitijim ličnostima navedenog doba ističu se: Muhamed Hevai Uskufi, Hasan Kaimija, Kadi Ahmed Čelebi, Nabi Tuzlavi, Matija Divković i Stjepan Matijević. O svima njima autor donosi detaljne biografske i kraće bibliografske podatke. Što se tiče narodnog obrazovanja, autor ističe da je ono imalo konfesionalni karakter kao i u drugim dijelovima Bosanskog ejaleta. Uprkos mnogobrojnim problemima koji su vremenom sve više zahvatali Osmansko carstvo, pa tako i Zvornički sandžak, «ipak se [tu] odvijao kulturni život za koji možemo reći da je bio plodotvoran i dinamičan». (str.345)

Na kraju knjige autor donosi *Zaključak*, kako na bosanskom tako i na engleskom jeziku (*Summary*) u kome sintetizira teritorijalne, vojno-bezbjednosne, privredne, obrazovne, kulturne i druge prilike na području Zvorničkog sandžaka, konzekventno definirajući njihove uzroke i posljedice, o čemu dovoljno govori i 1.389 fusnota, navedenih u ovome radu.

Nakon zaključnih razmatranja autor u poglavlju *Izvori i literatura* na 26 stranica štampanog teksta donosi iscrpan spisak korištenih izvora i literature, što svjedoči o njegovom serioznom pristupu ovome istraživanju. Svakako da naučnu relevantnost, ali i praktičnu dimenzionalnost ovoj knjizi daju priloženi *Indeks ličnih imena* i *Indeks geografskih pojmova*. Na kraju knjige data je *Biografija autora* s kraćom naznakom najznačajnijih objavljenih djela.

Nakon detaljnog i sistematičnog uvida u strukturu i sadržaj knjige, nedvojbeno se može kazati da je autor odabrao historijski relevantnu, zanimljivu i društveno opravdanu temu, dobro je definirao istraživačko

pitanje te je znalački i argumentirano dao odgovore na postavljene ciljeve i zadatke. Do ovako apodiktičkih rezultata istraživanja autor je i mogao doći tako što je u velikoj mjeri koristio primarne historijske izvore iz Državnog arhiva Republike Turske (*T. C. Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Osmanlı Arşivi (BOA), Istanbul, Republika Turska*), Orijentalnog instituta i Gazi Husrev-begove biblioteke u Sarajevu, prevedene i objavljene pisane izvore, relevantnu i recentnu literaturu, kako na južnoslavenskim, tako i na turskom jeziku. Stoga, može se kazati da je knjiga *Zvornički sandžak u XVII stoljeću*, kako po svome predmetu istraživanja, tako i po sadržaju i metodološkom pristupu naučnoistraživačko djelo vrijedno znanstvenog zanimanja i intelektualne pažnje.

U stilskom pogledu, knjiga je (na)pisana standardnim bosanskim jezikom, jasnim i razumljivim stilom, tako da je, osim užoj naučnoj i stručnoj javnosti, veoma pristupačna za čitaoce iz kulturnog i javnog života. Izdavač i urednik zaslužuju iskreno priznanje za izbor publikacije i uređivački poduhvat, kao i svi oni koji su dali svoj doprinos na njenom jezičkom i vizuelnom oblikovanju i poboljšanju. Za sve one koji se interesiraju za ovaj vremenski period i navedeni geografski prostor, knjiga predstavlja impresivan izvor (po)složenih informacija, ponuđenih na jednome mjestu. Zbog toga, s posebnim zadovoljstvom knjigu preporučujem naučnoj, stručnoj i kulturnoj javnosti.

Dr. Šefko Sulejmanović

